

Надія Міловська,

кандидат юридичних наук, доцент,
науковий співробітник Науково-дослідного
інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

РОЗМІР СТРАХОВОЇ СУМИ ЯК ІСТОТНА УМОВА ДОГОВОРІВ СТРАХУВАННЯ

У науковій статті проаналізовано особливості визначення страхової суми, як однієї з істотних умов договорів страхування, що являє собою виражену в грошовому вигляді суму максимального розміру зобов'язання страховика щодо страхової виплати (страхового відшкодування) страхувальнику або третій особі, яка має право на її отримання. Досліджено порядок визначення розміру страхової суми залежно від виду страхування та форм здійснення страхового зобов'язання. Акцентовується увага на оцінці страхового ризику, від якого залежить визначення розміру страхової суми.

Ключові слова: договір страхування, страхова сума, страховик, страхувальник, права та обов'язки, особисте страхування, майнове страхування, страхування відповідальності.

Одним із найефективніших правових інструментів, які забезпечують захист майнових інтересів фізичних та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків) за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати цими особами страхових платежів, є інститут страхування. Завдяки страхуванню забезпечується захист суб'єктів від можливих витрат і збитків, що спричиняються псуванням чи загибеллю майна внаслідок дії стихійних сил природи, заподіянням шкоди здоров'ю особи, невиконанням зобов'язань контрагентами у договорі тощо.

Правове регулювання страхових відносин на сьогоднішній день здійснюється главою 67 Цивільного кодексу України (далі — ЦК України) [1], § 2 глави 35 Господарського кодексу України (далі — ГК України) [2], Законом України «Про страхування» [3], правилами окремих видів страхування.

Відносини, що виникають між особами, зацікавленими у страхуванні свого життя, майна, відповідальності та інших майнових інтересів, що не суперечать чинному законодавству України (страхувальниками), з однієї сторони, та особа-

ми, які здійснюють страхування (страховиками), з іншої, опосередковуються договорами страхування. Так, згідно зі ст. 979 ЦК України під договором страхування розуміється такий договір, за яким одна сторона (страховик) зобов'язується у разі настання певної події (страхового випадку) виплатити другій стороні (страхувальникові) або іншій особі, визначеній у договорі, грошову суму (страхову виплату), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі та виконувати інші умови договору. У ч. 1 ст. 354 ГК України передбачено аналогічне визначення договору страхування.

Крім цього, у сфері страхових зобов'язань з метою недопущення порушення паритету (рівноваги) інтересів між страховиком та страхувальниками договір страхування укладається на підставі правил страхування — локальних нормативних актів страховика, які містять умови конкретного виду страхування і підлягають реєстрації в Державній комісії з регулювання ринків фінансових послуг при видачі ліцензії на право здійснення відповідного виду страхування. Цими умовами і правилами часто

визначається весь комплекс істотних (та інших) умов, які становлять зміст договору страхування. Згода сторін зводиться, по суті, до прийняття умов договору або до відмови від укладення договору страхування на запропонованих страховиком умовах і конкретизації окремих пунктів в індивідуальних договорах страхування.

Умови, на яких договір укладається, мають велике практичне значення, оскільки від них, зрештою, залежать особливості прав і обов'язків сторін договору, а також належне виконання зобов'язань, що сприяє захисту прав та інтересів контрагентів за договором [4, с. 587].

Теоретичною основою даного дослідження є праці вчених-цивілістів у сфері цивільно-правових зобов'язань, у тому числі страхових, таких як: В. Ю. Абрамова, Н. В. Безсмертної, Д. В. Бобрової, М. І. Брагінського, С. М. Братуся, В. В. Вітрянського, О. В. Гринюк, Ю. О. Заїки, Л. Л. Кінащук, О. С. Красільникової, В. В. Луця, В. М. Никифорова та інших вчених. Серед нових робіт в сфері страхування, необхідно відзначити праці, Г. Л. Пендяги, Ю. А. Куліни, О. О. Кульчій, Н. Б. Пацурії, Р. В. Соботника, а також інших. Однак досліджень, які комплексно, як з теоретичних, так і з практичних позицій, розглядали б істотні умови договору страхування, а саме особливості визначення розміру страхової суми у різних видах страхування, не проводилося.

Метою наукової статті є встановлення особливостей визначення розміру страхової суми як однієї з істотних умов договорів страхування.

Загалом, істотними вважаються умови, які необхідні і достатні для укладення договору. Істотні умови договору відображають природу договору, відсутність будь-якої з них не дає змоги сторонам виконати їх обов'язки, які покладаються на них за договором [5, с. 385]. Згідно зі ст. 982 ЦК України істотними умовами договору страхування є: предмет договору страхування, страховий ви-

падок, розмір страхової суми, розмір страхового платежу і строки його сплати, строк договору. Стаття 16 Закону України «Про страхування», у свою чергу, також визначає умови, які повинні міститися в будь-якому договорі страхування, але які з них є істотними — не зазначає.

Будь-яка зі сторін договору може визнати недостатніми ті умови, що названі істотними у законі або є необхідними для договору цього виду, і зажадати включення у договір додаткових умов, без яких договір її не влаштує. У цьому випадку такі умови також набувають значення істотних.

Однією із істотних умов договору страхування, згідно зі ст. 982 ЦК України, є *розмір страхової суми*. Відповідно до ст. 9 Закону України «Про страхування» страхова сума — це грошова сума, в межах якої страховик відповідно до умов страхування зобов'язаний здійснити виплату при настанні страхового випадку. Розмір страхової суми визначається за домовленістю між страховиком та страхувальником під час укладення договору страхування або внесення змін до договору страхування, або у випадках, передбачених чинним законодавством. страхова сума може бути встановлена по окремому страховому випадку, групі страхових випадків, договору страхування у цілому. Поряд із встановленням страхових сум по кожному ризику або по кожному страховому випадку може бути встановлена загальна страхова сума по договору (коли виплачується страхове відшкодування в розмірі загальної страхової суми, то зобов'язання страховика припиняються).

Розмір і порядок встановлення страхової суми можна вважати найважливішими елементами договору, що впливають на ціну страхової послуги, визначають можливість прийняття ризику на страхування, необхідність укладання страховиком договорів перестрахування або співстрахування. У деяких випадках страховик може відмовитися від укла-

дання договору страхування, коли страхова сума занадто велика.

У той же час, відсутність домовленості сторін з питання про вартість страхової послуги унеможливорює належне виконання договору страхування. Як зазначає А. Є. Козинів, страхова сума, яка лежить в основі будь-якого договору страхування і виступає грошовою оцінкою ступеня страхового ризику, з одного боку, індивідуальна і є одним з найважливіших елементів конкретного страхового зобов'язання, з іншого боку, необхідна для формування адекватного страхового фонду і являє собою граничний розмір зобов'язань страховика з виплати страхового відшкодування [6, с. 16].

Отже, визначення розміру страхової суми залежить від ступеня страхового ризику. Оцінюючи ризик і розробляючи умови страхування, враховуються також фінансові можливості страхової компанії, наявність програм перестрахування, загальна місткість ринку.

Визначення розміру страхової суми залежить також від форми здійснення страхового зобов'язання. Для обов'язкових видів страхування законодавством України встановлюються мінімальні можливі розміри страхових сум. Наприклад, мінімальна страхова сума з обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів становить в Україні 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за шкоду, заподіяну життю і здоров'ю третіх осіб, і 1500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за шкоду, заподіяну майну третіх осіб. Це означає, що при здійсненні цього виду страхування страховик несе відповідальність за кожним конкретним договором щонайменше у таких обсягах. У добровільних видах страхування страхову суму встановлюють страховик і страхувальник самостійно, за взаємною згодою. При цьому в договорі страхування обов'язково має бути зазначений її розмір, а у Правилах страхування — порядок визначення.

У кожному виді страхування (особисте, майнове, страхування відповідально-

сті) встановлення розміру страхової суми й порядку її виплати, як основи виконання страхового зобов'язання, мають свої особливості.

Так, в особистому страхуванні розмір страхової суми не лімітується. Ця принципова особливість пояснюється відсутністю критерію, що дозволяє визначити точний розмір страхового інтересу, адже не є можливим оцінити дійсну вартість нематеріальних благ. Об'єктом страхування тут є життя, здоров'я і працездатність людини, які не мають вартісної оцінки. Тому страхова сума, на яку укладаються договори особистого страхування, теоретично може бути якою завгодно великою. Але на практиці її розмір обмежується здатністю страхувальника сплачувати відповідні премії, адже розмір страхової премії обчислюється множенням страхової суми на страховий тариф.

Іноді страховик пропонує страхові поліси особистого страхування зі стандартною, заздалегідь визначеною страховою сумою. Це створює певні зручності у відносинах між сторонами, але не означає, що страхувальник повинен за будь-яких умов погодитися із запропонованою страховою сумою. Він завжди має право на вибір, за винятком обов'язкових видів особистого страхування, в яких страхова сума визначається законодавчо і не може бути змінена ані страхувальником, ані страховиком.

Страхові виплати на користь страхувальника за договорами особистого страхування здійснюються незалежно від суми, яку має отримати одержувач за державним соціальним страхуванням, соціальним забезпеченням, і суми, що має бути йому сплачена як відшкодування збитків з майнового страхування. Навіть якщо страхувальник має кілька договорів особистого страхування, усі вони вважаються дійсними в повному обсязі, оскільки страхувальник сплачував страхові премії за кожним договором. Отже і страхові виплати він отримає згідно з умовами кожного з них. В особистому

страхуванні поняття «подвійного» страхування не використовується через неможливість визначення вартості життя і здоров'я людини — вони безцінні.

Договір страхування, зокрема, пенсії, може передбачати поточні постійні страхові виплати (пенсію або ренту). У цьому випадку під страховою сумою розуміється розмір страхової виплати (пенсії або ренти), виплата якої передбачена з періодичністю, що встановлена договором страхування.

У договорах страхування від нещасних випадків залежно від страхової суми визначається максимальний розмір виплати, у межах якої компенсується реальна шкода, яка заподіяна законним інтересам страхувальника. При цьому такий розмір виплати може визначатися по-різному: а) у відсотках від встановленої в договорі страхування страхової суми при єдиній виплаті, розмір якої залежить від характеру і ступеня тяжкості травматичного ушкодження; б) у фіксованому розмірі (або в обсязі встановленого відсотка від страхової суми) за кожний день втрати працездатності.

Межа виконання зобов'язання страховиком завжди залежить від страхової суми, і якщо дійсна шкода, завдана внаслідок настання страхового випадку, перевищує розмір страхової суми, то вона буде відшкодована лише в частині, що не перевищує страхову суму.

Розмір страхової суми, зокрема, за договорами медичного страхування може бути встановлений, виходячи з обсягу максимальних зобов'язань страховика за кожним випадком. Це дозволяє за договорами медичного страхування встановлювати розмір страхової суми двома способами: а) у вигляді фіксованої суми на весь час дії договору; б) у вигляді фіксованої суми в розмірі, встановленому для кожного з страхових випадків, які можуть статися за час дії договору страхування. У другому випадку договір страхування надає страхувальнику більш повний страховий захист, і тому така страхова послуга буде коштувати дорожче.

При страхуванні майна страхова сума встановлюється в межах вартості майна за цінами і тарифами, що діють на момент укладання договору, якщо інше не передбачено договором страхування або законом. Обмеження верхньої межі страхової суми при страхуванні майна його дійсною вартістю гарантує досягнення безпосередньої мети страхового захисту — відновлення порушеного майнового інтересу страхувальника. Закріплення цього принципового положення страхового права в ЦК України означає законодавче визнання відновної, а не компенсаційної мети майнового страхування. Компенсаційну мету переслідує особисте страхування, зважаючи на неможливість відновлення нематеріальних благ в тому стані, в якому вони перебували до настання страхового випадку. Тому весь інститут страхування виконує загальну компенсаторно-відновну функцію.

На практиці дійсна вартість майна звичайно обчислюється як вартість придбання майна за вирахуванням зносу. Знос вираховується через те, що страхування за своєю сутністю призначене лише для відшкодування реальних збитків і не може бути для страхувальника джерелом отримання додаткових доходів. У таких випадках страховику надані певні можливості для захисту його порушеної майнової сфери. По-перше, зайво сплачену частину страхової премії страховик має право не повертати, однак у разі внесення страхової премії в розстрочку він може вимагати подальшої сплати неповністю оплачених страхових внесків лише в розмірі, зменшеному пропорційно зменшенню розміру страхової суми. По-друге, страховик має право вимагати визнання всього договору страхування недійсним і відшкодування завданих йому цим збитків у розмірі, що перевищує суму отриманої ним від страхувальника страхової премії, якщо завищення страхової суми стало результатом обманних дій з боку страхувальника. По-третє, якщо майно застраховане у кількох страховиків і загальна страхова сума пе-

ревищує дійсну вартість майна, то страхове відшкодування, що виплачується усіма страховиками, не може перевищувати дійсної вартості майна. При цьому кожний страховик здійснює виплату пропорційно розміру страхової суми за укладеним ним договором страхування.

Виплата відшкодування в максимальному розмірі, тобто в розмірі страхової суми, здійснюється, наприклад, у тому разі, коли застраховане майно повністю знищене. У разі коли страхова сума становить певну частку вартості застрахованого предмета договору страхування, страхове відшкодування виплачується у такій же частці від визначених по страховій події збитків, якщо інше не передбачено умовами страхування.

При страхуванні майна слід пам'ятати, що, крім зобов'язань страховика з компенсації прямої шкоди, договір страхування може містити зобов'язання страховика компенсувати непряму шкоду, у тому числі витрати страхувальника на рятування застрахованого майна в розмірі, встановлюваному, зазвичай, у відсотках від страхової суми, що може бути загальною (агрегатним лімітом відповідальності) або встановленою окремо для прямого і непрямого страхових збитків.

Особливий спосіб обмеження розміру страхової суми полягає у встановленні франшизи (фр. *franchise* — пільга, привілей). Франшиза — певна частина майнових втрат (збитків) страхувальника (вигодонабувача), що не підлягає відшкодуванню страховиком, встановлена у договорі майнового страхування як одна з його умов або застережень (клаузул). Умова про франшизу означає, що збитки, які не досягли встановленої в договорі величини, залишаються на ризик страхувальника і складають частку, вільну від відшкодування з боку страховика.

Франшиза одночасно служить інтересам як страховика, дозволяючи звільнитися від незначних виплат і тим самим запобігаючи розпорошенню коштів страхового фонду, так і страхувальника, спо-

нукаючи його до більшої дбайливості своїх майнових цінностей.

При страхуванні відповідальності страхова сума, як і в будь-якому іншому виді страхування, позначає межу грошових зобов'язань страховика при компенсації шкоди, що у цьому випадку пов'язана з діями або бездіяльністю страхувальника (особи, відповідальність якої застрахована), якими заподіяно шкоду третім особам.

При укладанні договорів страхування відповідальності визначити страхову суму особливо складно. Складність у визначенні цих умов викликана тим, що ризики, які призводять до заподіяння шкоди, досить важко точно оцінити. Адже ці договори пов'язані з компенсацією збитків, завданих страхувальником або особою, відповідальність якої застрахована, життю, здоров'ю і майну третьої особи. Хто саме буде цією третьою особою, якого розміру збитків вона зазнає — заздалегідь нікому невідомо. Тому в договорах страхування відповідальності зазвичай встановлюється лише ліміт страхової суми, який може й не відповідати розміру заподіяних збитків, але який обмежує розмір страхового відшкодування з боку страховика за кожним конкретним договором.

Як зазначає В. М. Никифорак, під лімітом відповідальності слід розуміти граничний розмір страхового відшкодування, який встановлюється сторонами в договорі страхування, виходячи з обсягу можливої цивільної відповідальності страхувальника, фінансових можливостей як страхувальника, так і страховика, а також вказівок нормативно-правових актів [7, с. 7].

Розрізняють одиничний і річний ліміти відповідальності. У першому випадку величина ліміту відповідальності не може перевищувати виплати страхового відшкодування за одним страховим випадком, у другому — за сукупністю всіх страхових випадків, які настали протягом річного періоду страхування. Ліміт відповідальності може бути визначений як для одного, так і для певної

кількості страхових випадків, для однієї особи або кількох осіб. Як правило, страхове відшкодування за договором страхування відповідальності не повинно перевищувати ліміт відповідальності [8, с. 134].

Відповідно до п. 6 Порядку і правил проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яка може бути заподіяна пожежами і аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки, включаючи пожежо- і вибухонебезпечні об'єкти і об'єкти, господарська діяльність на яких може призвести до аварій екологічного і санітарно-епідеміологічного характеру [9], страхова сума визначається за кожним конкретним об'єктом підвищеної небезпеки відповідно до категорії небезпеки, і дорівнює: для груп об'єктів 1-ї категорії небезпеки — 200 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян на момент обчислення страхової суми; для груп об'єктів 2-ї категорії небезпеки — 70 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян на момент обчислення страхової суми; для груп об'єктів 3-ї категорії небезпеки — 45 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян на момент обчислення страхової суми.

Договори страхування відповідальності можуть бути укладені і без встановлення страхової суми за умови, що страховик заздалегідь бере зобов'язання компенсувати в повному обсязі шкоду, заподіяну страхувальником третім особам. Проте страховики рідко вводять цю

умову до договорів страхування без встановлення граничного розміру страхової суми.

Отже, у договорах страхування відсутність домовленості сторін про розмір страхової суми практично виключає адекватну оцінку ступеня страхового ризику і, як наслідок, обґрунтованого визначення вартості страхової послуги. Страхова сума відображає максимальний обсяг відповідальності страховика перед страхувальником у грошовому виразі за конкретним страховим договором.

Таким чином, страхова сума — це виражена в грошовому вигляді сума максимального розміру зобов'язання страховика щодо страхової виплати (страхового відшкодування) страхувальнику або третій особі, яка має право на її отримання.

Належне визначення страхової суми є підґрунтям фінансових взаємовідносин між сторонами договору страхування і має важливе значення як для страховика, так і для страхувальника. Для страховика — оскільки від розміру страхової суми при незмінному страховому тарифі залежить сума його доходів у вигляді страхових премій, а також страхова сума дає уявлення про максимальний розмір зобов'язань страховика за конкретним договором страхування. Для страхувальника — оскільки залежно від розміру страхової суми він сплачує страхові премії, а також може претендувати на той чи інший розмір страхової виплати (відшкодування) в межах страхової суми.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України: Прийнятий 16 січня 2003 року. — Київ: Істина, 2003. — 368 с.
2. Господарський кодекс України: Офіційний текст. — Київ: Кондор, 2004. — 208 с.
3. Закон України «Про страхування» від 7 березня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 18. — Ст. 78.
4. Цивільне право України: Підручник / Є. О. Харитонов, Н. О. Саніахметова. — Київ: Істина, 2005. — 776 с.
5. Харитонов Є. О., Харитонova О. І., Старцев О. В. Цивільне право України. — Вид. 3-тє, перероб. і допов. — Київ: Істина, 2011. — 808 с.
6. Козинov А. Е. Существенные условия договора страхования гражданской ответственности по российскому законодательству: автореф. дисс. ... к. ю. н.: 12.00.03. — М., 2011. — 25 с.

7. Никифорак В. М. Договір страхування відповідальності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. — Київ, 2002. — 19 с.

8. Сobotник Р. В. Договір страхування цивільної відповідальності за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. — Київ, 2015. — 229 с.

9. Порядок і правила проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яка може бути заподіяна пожежами і аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки, включаючи пожежо- і вибухонебезпечні об'єкти і об'єкти, господарська діяльність на яких може призвести до аварій екологічного і санітарно-епідеміологічного характеру, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2002 р. № 1788. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1788-2002-%D0%BF>.

Миловская Надежда. Размер страховой суммы как существенное условие договоров страхования.

В научной статье проанализированы особенности определения страховой суммы, как одного из существенных условий договоров страхования, которая представляет собой выраженную в денежном эквиваленте сумму максимального размера обязательства страховщика по страховой выплате (страховому возмещению) страхователю или третьему лицу, имеющему право на ее получение. Исследовано порядок определения размера страховой суммы в зависимости от вида страхования и форм осуществления страхового обязательства. Акцентируется внимание на оценке страхового риска, от которого зависит определение размера страховой суммы.

Ключевые слова: договор страхования, страховая сумма, страховщик, страхователь, права и обязанности, личное страхование, имущественное страхование, страхование ответственности.

Milovska Nadiya. The insurance amount as an essential condition of the insurance contracts.

In the scientific research analyzed features determining the insurance amount as one of the essential conditions of insurance contracts. The insurance amount, which is expressed in monetary terms, is the sum of maximum size of liability of the insurer regarding insurance payments (insurance compensation) to the insured or third party, which entitled to receive it. The author states that the size and the order of establishment of the insurance amount are the most important elements of the contract, that affect the price of insurance services, that determine the possibility of taking the risk on insurance and the necessity of concluding contracts of reinsurance or coinsurance by the insurer. In some cases, an insurer can refuse from the insurance contract, when the insurance amount is too large.

In addition, the author researches the procedure for determining the size of the insurance amount, depending on the type of insurance and the form of realization of the insurance obligation. The article notes, that for compulsory insurance, the law of Ukraine sets minimum possible sizes of insurance amounts. In voluntary types of insurance, the insurance amount set by the insurer and the insured themselves, by mutual agreement.

In the article, the attention is focused on insurance risk assessment, which affects determination of the insurance amount. When evaluating risk and developing of insurance conditions, also are taken into account the financial possibilities of the insurance company, availability of reinsurance programs, the total market capacity.

The author points out that in the personal insurance, the insurance amount is not limited. This fundamental feature explained by the lack of the criteria, allowing to determine the exact size of insurable interest, because to estimate the actual value of intangible benefits is not possible. However, in practice, the size of the insurance amount is limited by the ability of the insurer to pay the insurance premiums. Under the contracts of personal insurance, insurance payments to the insured are made regardless of the amount that the recipient should receive under the state social insurance, social security and the amounts to be paid to him as compensation under the contracts of property insurance.

In the property insurance, the insurance amount is set depending on the value of the property at the prices and tariffs in force at the time of the contract, unless otherwise provided by law or insurance contract. At the property insurance, restrictions of the upper limit of the insurance amount, at actual value of property, guarantees the achieving the immediate purpose of insurance protection — restoration of the property interest of the insured. The insurance, in essence, is intended is for compensation for actual damage and can not be additional income source for the insured.

Installing of a franchise is a special way of limiting the size of the insurance amount. The condition of the franchise means, that the losses, have not reached the value set in the contract, remain on the risk of the insured, and are a part, which is free from the reimbursement of the insurer.

According to the author, in liability insurance the insured amount, as in any other type of insurance, determines the the limit of monetary obligations of the insurer regarding compensation for damage, that associated with the acts or inaction of the insured (the person whose liability is insured), that caused damage to third parties. Who exactly is this third person — no one knows in advance. Therefore, in the contracts of liability insurance is usually set only limit of the insurance amount that may not match the size of losses, but which limiting the size of insurance compensation by the insurer for each specific contract. The author concludes that a proper definition of the sum insured is the basis of financial relationships between the parties to the insurance contract and is essential for both — insurer and insured. For the insurer — because, of the size of the insurance amount depends amount of his income in form of premiums, and also, the insurance amount gives an idea of the maximum amount of liability of the insurer for a particular insurance contract. For the insured — because depending on the size of the insurance amount, the insured pays premiums, and can qualify for a some size of insurance payments (compensation) within the insurance amount.

Keywords: *the insurance contract, the insurance amount, the insurer, the insured, the rights and duties, personal insurance, property insurance, liability insurance.*